

דבר העורך

גיליון זה של ביטחון סוציאלי יוצא לאור באמצע מערכת בחירות, שבה ייקבע הרכב הכנסת הבאה והרכב הממשלה הבאה (ולו רק באופן עקיף). מערכת בחירות היא, ללא ספק, טקס מרכזי בחיי כל מדינה, טקס שבו אנו חוזרים ומאשרים את שותפתנו בחברה הישראלית ובו בזמן גם מחדדים את השונה ואת המשותף בין הקבוצות השונות המרכיבות את החברה.¹ לכאורה, מערכת בחירות היא תהליך שנידונים בו בצורה עניינית ומעמיקה האתגרים העומדים לפני החברה הבוחרת, אפשרויות הפעולה הפתוחות למקבלי ההחלטות, היעדים הרצויים והאמצעים הנדרשים כדי להשיג יעדים אלה. ואמנם לא מעטים בתקשורת הכתובה והאלקטרונית בישראל וברשתות החברתיות מנסים לדחוף את המועמדים לתהליך שכזה, אך ללא הצלחה. דיון מעין זה לא נערך, ולו למראית עין. אנשים מצורפים לרשימות כמו שחקנים לנבחרת כדורגל; תוכניות המציגות מקסם שווא של פתרונות פלא (איפה הן היו כל השנים?) נשלפות כבידי אקדוחנים בצהרי היום; מחטטים במעשי איוולט קטנים, שאולי אומרים דרשני על עושיהם, אולי לא, אך לא נוגעים בשאלות הגדולות, ויש עיסוק אין סופי בפעלולים קטנים ובתרחישי אימה המנבאים מה יהיה אם פלוני או אלמוני לא ייבחר ולא יוביל וינווט או שמא כן. התוצאה היא דיון רדוד שעיקרו שכנוע המשוכנעים, על פי רוב בלי להתחייב יותר מדי – הכול כדי למקסם את מספר הקולות ולהשאיר את מרב האפשרויות למשא ומתן שיתנהל למחרת.

הבחירות הן טקס, טקס חשוב, אך לא הזירה לדיון מעמיק. בטקס לכל שחקן תפקיד שעליו למלא כדי להגיע לפסגת הרגשות המיוחלת בליל ה-17 במאוס. שטף הסקרים מבטיח לנו שגם אם אין ודאות בנוגע לתוצאות, ספק אם תהיה בהן הפתעה של ממש (אם כי גם זה קרה!). על הדיון המעמיק בשאלות הקיומיות להתנהל אפוא במקום אחר, וכתבי עת כגון ביטחון סוציאלי תורמים את חלקם לקיום הדיון הזה, אם כי גם כאן תקצר היריעה, ומלבד זאת הדברים לא יוצאים מתחום המושב שלהם וממילא לא מעוררים את הדיון הציבורי הנדרש. ובכל זאת ראוי לשאול את הטוענים שביכולתם לנהל את המדינה, אם המצב הנוכחי נראה להם תקין, ואם לא, כיצד בדעתם להתמודד. ניקח לדוגמה את נושא האי-שוויון, נושא שכבר נדרשנו לו בגיליונות קודמים. הנתונים מוכרים היטב:

1 ראו:

Herzog, H. (1987). The election campaign as a liminal stage – Negotiations over meanings. *The Sociological Review*, 35 (3), 559-574.

דוחות ה-OECD מציבים אותנו בעשירון העליון של רמת האי-שוויון, ולא משנה אם מדובר במדד ג'יני (0.377 ב-2011 לעומת ממוצע OECD של 0.315) או ביחס ההכנסות עשירון עליון מול עשירון תחתון (12.5 לעומת ממוצע של 9.6).² במדדים האלה אין לנו מתחרה בכל אירופה! וכשמדובר באי שוויון, מדובר לא רק בשיעור המשפחות החיות מתחת לקו העוני, שהוא סימפטומטי, אלא בשאלת המבנה. ואולם ההתמקדות במשפחות בעוני מסיטה את הדיון הציבורי משאלת המבנה, על השלכותיה הכלל חברתיות, לשאלות פרטניות, כאילו מאות אחדות של שקלים לכאן או לכאן באמת ישנו את מציאות החיים של אותם אלה החיים באופן תמידי ללא ביטחון כלכלי.

אי שוויון הוא תכונה של החברה, אחת התכונות המרכזיות. יש לו השלכות בכל תחום ותחום, והוא משפיע על כל אחד מאיתנו.³ אין חברה שוויונית ממש, אך יש דרגות של אי שוויון, ובחברה הישראלית האי-שוויון הפך קיצוני, ויש לכך השלכות מרחיקות לכת. השלכות אלה מתעצמות שבעתיים, כאשר האי-שוויון חופף גם להבחנה ברורה בין קבוצות שייכות מזוהות בחברה, על בסיס של לאום, של דת, של צבע עור, של ארץ מוצא ועוד כיוצא באלה. בחברות לא שוויוניות תחושת הביטחון האישי נפגעת, וחוסר הביטחון הזה הוא נחלתם, לא רק של נטולי האמצעים, חסרי המוצא והתקווה, אלא גם של בעלי האמצעים, כי הפיר עמוק ואדם לאדם זאב. אולי בשל כך חברות לא שוויוניות הן אלימות יותר, ולא רק במישור הפוליטי. האלימות מתבטאת בתוך משק הבית, בכבישים, בדרך שבה מנהלים סכסוכי עבודה, ביחסים עם השכנים ועם העולם ובאדישות נוכח פגעי המלחמה האחרונה בעזה ואפילו אצלנו. זאת ועוד, דוח ה-OECD שהוזכר לעיל מצביע על כך שהצמיחה הכלכלית בחברות לא שוויוניות איטית יותר, פיתוח המשאבים האישיים באמצעות מערכת החינוך נפגע, בעיקר בקרב בני העניים, ורמת האבטלה בקרב מחוסרי ההשכלה גבוהה הרבה יותר. מתהדקת לפיתתו של מעגל הקסמים הדין את הדור השני והשלישי לדלות שידעו הוריהם או לפתרונות "יצירתיים" ואלימים. דווקא במערכת בחירות כמו זו המתנהלת עכשיו שומה על זה הדוגל במדיניות הנוהגת, המשמרת והמעמיקה את האי-שוויון, שיצדיק זאת ביתרונות המקזזים לדעתו את החסרונות; ושומה על זה המבקש להחליף מדיניות זו לקרוא תיגר על הנעשה, להצביע על המחיר הנורא שאנו נדרשים לשלם ולהציע אפיק חברתי-כלכלי חלופי.

2 ראו:

Cingano, F. (2014). Trends in income inequality and its impact on economic growth. *OECD Social, Employment and Migration Working Papers*, No. 163, OECD Publishing, Paris. DOI: <http://dx.doi.org/10.1787/5jxrjncwvxv6j-en>

3 ראו:

Wilkinson, K. & Pickett, K. (2009). *The spirit level: Why more equal societies almost always do better*. London: Allen Lane

בגיליון זה חמישה מאמרים. במאמר הראשון, 60 שנה למוסד לביטוח לאומי, אברהם דורון בוחן את השינויים שעברו על המוסד ב-60 שנות קיומו, המשקפים לדעתו את השינויים במשק ובחברה הישראלית בכללותה. המוסד לביטוח לאומי גדל, ולמרות פעילותו הענפה ומיליוני האנשים הזוכים לגמלאותיו ולמענקיו, הוא מצטייר בעיני הציבור כגוף אטום, מסורבל ולא נגיש. אבל מעבר לכך, החברה של היום רחוקה מאוד מהחברה של שנות ה-50, ואחת התמורות הבולטות היא המעבר מחברה המושתתת, ולו לכאורה, על השאיפה לאחדות ולסולידריות לחברה המקדשת את היחיד ואת הישגיו, חברה הרואה בחוסר הצלחה כישלון אישי, ומאשימה את היחיד בכישלונותיו. אין פלא אפוא שהמדיניות האוניברסלית, המתחייבת למינימום סביר לכול כדי שאיש לא יישאר בלי, מפנה דרך למדיניות ממיינת המצמצמת את המינימום עד לבלתי מספיק, מדגישה את הצורך בהוכחת זכאות כדי לזכות בעזרה ומתייחסת לכל פונה כאל רמאי ומתחזה בפוטנציה. ואולי כאן טמון ההסבר לאי הנגישות?

במאמר השני, כשלי ערכים ציבוריים בניתוח מדיניות ציבורית והמחאה בישראל 2011, מבקשות ליהיא להט ונטע שר הדר להציג עוד מבט על המחאה של קיץ 2011, הפעם דרך העדשה של כשלים בערכים ציבוריים, מצב שבו לא השוק ולא המדיניות הממשלתית מצליחים לתת מענה לציפיות האזרחים. מאמרן מתבסס על ניתוח תוכן של שני הדוחות העיקריים שיצאו מהמחאה, דוח ועדת טרכטנברג ודוח יונה-ספיבק. טענה מרכזית בעבודתן, המתחברת עם השינויים שהצביע עליהם דורון, היא הפער בין השאיפה לצדק ולסולידריות הרוחשת בחברה הישראלית לבין ההתנכרות לשאיפה זו, המתבטאת בהרחבת פעילות השוק אל תוך החיים הציבוריים (דרך הפרטת השירותים) ובאי יכולתה או באי נכונותה של המדינה להתמודד ולצמצם את האי-שוויון ואת הפערים החברתיים הנוצרים עקב מדיניות זו.

במאמר השלישי, אפוטרופסות – סקירה ביקורתית, בוחנים מיכל בראל, איסי דורון ורוני סטריאר את מוסד האפוטרופסות בארץ ומשווים אותו למציאות במדינות אחרות. הם מדגישים את מרכיב יחסי הכוח הטמונים באפוטרופסות ואת החשש שמסגרת שתכליתה לעזור עלולה להחליש ואף לרמוס את זכויותיהם של אלה שהיא באה להגן עליהם. הגדרת החוק בנוגע למצבים המצריכים אפוטרופסות היא עמומה, ובפועל החלטת בית המשפט נשענת בדרך כלל על תסקירי רופאים ועובדים סוציאליים, ללא נוכחות החסוי בדיון. כלומר: אמת המידה היא המודל הקליני-הרפואי, והתוצאה היא שהחלטות מתקבלות מעל ראשו של בעל העניין, בלי שתיתן לו הזדמנות להתנגד או להשמיע את דברו. למרות השינויים שחלו, במתח שבין הגישה הפטרנליסטית לכיבוד האוטונומיה של היחיד, ישראל עדיין נוטה לזו הראשונה. אולי בשל כך שיעור האפוטרופסים בארץ הוא פי שישה ויותר מאשר במדינות אחרות, והפיקוח על האפוטרופסים מוגבל לתחום הרכוש בלבד. הכותבים מציעים לאמץ מודל שבו תיקבע מידת הצורך בשותף לקבלת החלטות על פני

רצף; כך שלפני שממנים אפוטרופוס, ובכך מגדירים אדם כחסר מסוגלות לטפל בענייניו, יש לבחון דרכים למנות יועצים ומיופי כוח שיוכלו לתמוך באדם הנדרש לקבל עזרה בהחלטות, תוך פגיעה מזערית ככל הניתן באוטונומיה האישית שלו.

במאמר הרביעי, השפעת הרקע האתנו-תרבותי של אימהות ואמונותיהן בנוגע לבריאות על התנהגות מתן חיסונים לפעוטות, בוחנים שריד ועמיתיה אמונות בריאות והתנהגות מתן חיסונים של אימהות מארבע קבוצות מוצא. הם מוצאים שאף שאין הבדלים של ממש באמונות הבריאות של הקבוצות השונות, אימהות בדואיות מחסנות יותר מאחרות, במיוחד יותר מעולות חדשות, ושדפוסי ההתנהגות מתעצבים כבר בחודשים הראשונים אחרי הלידה. מכאן שחשוב מאוד לבנות תוכניות התערבות מעודדות חיסונים, המיועדות ומכוונות לאוכלוסיות שונות, ויש להפעיל תוכניות אלה עוד בשלב המעקב הטרום לידתי ולא לחכות עד שהאם לא מגיעה לחסן את ילדה.

במאמר החמישי, "כמו התלתולים עיוורים" – משפחות עולים חדשים ושירותים המיועדים לילדיהן עם הצרכים המיוחדים, בוחנים יואב לף ועמיתיו את נגישותם של ילדים ממשפחות עולים לשירותים מיוחדים. ילדי עולים מצויים בסיכון מוגבר לגדול במשפחות חד הוריות ולהידרש לטיפול שירותי הרווחה, ולכן המחקר מתבסס על ראיונות עומק עם נותני שירותים לאוכלוסייה זו ועם הורים לילדים עם צרכים מיוחדים. הממצאים מצביעים על מספר חסמים מרכזיים שהם נחלת כלל האוכלוסייה, כמו העדר מידע על שירותים וקשיי מימוש זכויות, אך גם על גורמים המגבירים קשיים אלה בקרב עולים, כגון בעיות תרגום ואי ידיעת עברית בכלל, ריכוז עולים בפריפריה והעומס הרב על משפחות עולים, בייחוד על אלה החד-הוריות. עוד חסם מרכזי הוא פערי תרבות: העדר הכשרה של נותני השירות לעבודה רב-תרבותית מזה, ושוני בקרב העולים בכל הקשור לציפיות מילדיהם, לנכונות לעבור אבחונים ולמסור מידע מזה. המאמר מציע מספר יוזמות מצד נותני השירותים אשר יוכלו להקל על המשפחות ולהסיר, ולו חלקית, את המחסומים. באין מענה, צרכים של ילדים עלולים להפוך לקשיים של מבוגרים, והשקעה קטנה יחסית היום יכולה לא רק לחסוך הוצאה רבה בעתיד, אלא גם להציל אנשים רבים מחיי נתמכות לאורך כל חייהם.

נסיים, באיחור קטן, באיחולים לשנה אזרחית טובה ומוצלחת לכל קוראינו, ובתודה, כרגיל, לצוות המקצועי של השיפוט, של העריכה ושל ההכנה, המאפשר הוצאת כתב עת זה לאור.

יונתן אנסון,

עורך ראשי